

A korai török–magyar nyelvi kapcsolatok újraértelmezésének szükségességéről*

1. Bevezetés. A korai török–magyar kapcsolatok kutatásában jó ideje nem történt a szemléleti és módszertani kiindulópontot érintő változás. Az utóbbi években azonban olyan új eredmények jelentek meg a társtudományokban, elsősorban a régészetben és az archeogenetikában, amelyek elkerülhetlenné teszik a nyelvészeti alapok újragondolását is. Az új adatok ugyanis arra utalnak, hogy a magyarság csak a 9. század elején hagyta el az Urál-vidéket (erről l. TÜRK ATTILA cikkét a jelen számban), ugyanakkor vannak olyan török szócsoportok, amelyeket növényföldrajzi megfontolások miatt csak ennél délebbi területen tartott átvehetőnek a turkológiai kutatás. Konszenzus volt abban is, hogy a magyart ért török hatáshoz több évszázadnyi nyelvi érintkezés kell, ráadásul többféle török nyelvvel és több kontaktussal számolnak. A két nyelvészeti megfontolás – a déli átvétel és a több száz éves nyelvkontaktus – és az Uráltól való 9. század eleji indulás értelemszerűen nem érvényesülhet egyszerre.

2. Gombocz Zoltántól a THL-ig. A magyar–török nyelvi kapcsolatok értelmezése a 19. század közepe–vége óta szorosan összekapcsolódik a magyarság korai történetének a föltárásával: a kutatás célja, ebből fakadóan a legfontosabb kérdések, amelyeket a kutatók föltettek és a nyelvszemlélet, amellyel dolgoztak, lényegében azonos volt GOMBOCZ ZOLTÁN meghatározó művétől (GOMBOCZ 1912) a legutóbb e tárgyban megjelent nagy összegző munkáig (RÓNA-TAS–BERTA 2011). A kutatások egyik célja a török–magyar nyelvi kapcsolatok föltárása volt, de mindig szem előtt tartva azt is, hogy e vizsgálatokból fény derüljön a honfoglalás előtti magyar történelemre is.

A kutatástörténetet itt most mellőzve¹ azt a modellt ismertetem röviden, amelyet követve a klasszikus turkológiai megközelítéssel dolgozók a rekonstrukcióban követtek (a már említetten kívül csak a legfontosabb munkákat idézve: NÉMETH 1930, 1940; GOMBOCZ 1960; NÉMETH 1966; LIGETI 1976a, 1976b, 1986). A magyar nyelv szókincséből kiválasztották az oszmán-kor előtti török eredetű elemeket; korábban a kun-besenyőnek tekintett, kifejezetten kipcakos vagy ritkábban egyéb köztörök kritériumokat tartalmazó szavakat is különválaszthatónak tekintették. Újabban ezt a szelekciót problematikusabbnak látja a szakirodalom:

* Előadasként elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaságban szervezett kerekasztal-beszélgetésen (A korai magyar történelem régészeti kutatásának legújabb eredményei és a magyar nyelv történetének kapcsolata, illetve kölcsönhatása): Budapest, ELTE BTK, Múzeum krt. 4/A, 2023. május 30-án.

¹ A kutatástörténeti összegzést l. Sándor 2021. A török–magyar kölcsönzésekkel kapcsolatos problémákról hasonló szemlélettel már jóval korábban is megjelent egy problémafölvetö írás (Sándor 1998).

főlerősödött annak a kezdettől ismert meglátásnak a hangsúlyozása, hogy a honfoglalás előtti időkben is kerültek szavak a magyarba köztörök nyelv(ek)ből. Ennek megfelelően LIGETI 1986-os összefoglalása óta a korábban „középső” rétegnek tekintett Árpád-kori és a honfoglalás előtti török eredetű szavak az összegző monográfiákban együtt szerepelnek, még akkor is, ha a kun eredetűnek azonosítottaknál a szerzők jelzik, hogy az adott szó nem honfoglalás előtti.

Az így kialakult, legkevesebb háromszáz, de a bizonytalanabbnak tartottakat és a kun átvételeket is beleértve akár négyszáz–négy százötven szót tartalmazó halmaz nagyobbik részét a honfoglalás előtről valónak tekinti az irodalom. Ide sorolják az r-török jegyet tartalmazó szavakat, az ezekkel egy jelentéstani csoportba sorolt, kifejezett r-török kritériumot nem tartalmazó szavakat, illetve hang- vagy jelentéstani vagy egyéb megfontolások alapján a köztörök kritériumokat mutató szavak egy részét. GOMBOCZ 1912-ben jelentéstani csoportokba sorolta a honfoglalás előtinek tekintett szavakat, és az ótörökhöz viszonyított eltérő hangtani képviselvek alapján (pl. hogy az ótörök szókezdő *y*- megfelelője a csuvasosnak tekintett szavak zömében *ǰ*-, kisebb részében azonban *s*-) nyelvjárási különbségeket is föltételezett az átadó idiómák között. Mindkét eljárást követték később is, azzal, hogy az eltérő hangképviseleteket (ilyen pl. a szókezdő *k*- megmaradása vagy spirantizálódása) nem nyelvjárási, hanem kronológiai különbségeknek is értelmezheték.

Az így előállt szóhalmazok mellé egyéb forrásokat (régészet, írott források, történeti növényföldrajz, török nyelvtörténet, más nyelvek története) fölhasználva kétféleképpen történhetett a történeti rekonstrukció. Az egyes szócsoportokat megpróbálhatták korszakhoz és/vagy földrajzi helyhez kötni, s megnézni, hogy az adott korszakban és területen milyen török nyelvű népek éltek, főleg olyanok, amelyeket r-török nyelvűnek tartanak – őket jelölhetjük meg mint az átadó nyelve(ke)t beszélőket. A másik lehetőség ennek a fordítottja: megvizsgálták, hol éltek r-török nyelvűnek vélt népek a 6–9. században, és hozzájuk kötötték az eltérő korúnak vagy eltérő dialektusból valónak gondolt szavakat, s ez alapján jelölték ki a nyelvkontaktus idejét és helyét. E kétféle megközelítés a kutatás középső szakasza óta kombinálódott egymással, de mindkettő lényege ugyanaz: a cél az volt, hogy megtalálják, mely török népek nyelvéből, mikor és hol kerülhettek a magyarba a honfoglalás előtt kölcsönelemek.

3. A klasszikus megközelítés belső problémái. A klasszikus megközelítés nem tudott továbblépni a kutatásban: az összkép lényege száz év alatt nem változott, csak részletesebbé vált. A régi török előbb *honfoglalás előtti*, aztán *Árpád-kori*, utána *nyugati ótörök* lett; átadó nyelvként mindvégig r-török (bolgár-török, csuvasos, ogur) nyelveket jelöltek meg, két kitételrel: hogy az r-török szavak két dialektusból vagy két/három korszakból származnak, s hogy az átvett szavak kis része biztos köztörök kritériumokat visel. A török eredetűnek tartott szavak etimológiai kétségtelenül egyre pontosabbak és teljesebbek lettek, de a jelentéskörökből levonható tanulságokat ez nem változtatta meg. Számuk jelentősen növekedett, de ebből – LIGETI-t kivéve (LIGETI 1986) – a nyelvérintkezések jellegére nézve nem vontak le új következtetéseket. A turkológiai kutatás – ismét LIGETI idézett munkájának kivételével – csak a szűken értelmezett lexikont vizsgálta, és nem

tulajdonított jelentőséget a kétnyelvűség, illetve a nyelvcsere kérdésének. Középpontban mindvégig a *kitől*, a *hol* és a *miikor* kérdése állt – éppen ezért látszik a modell legzavaróbb hiányosságának az, hogy e kérdések megnyugtató megválaszolásától egyre távolabb kerülünk: a legutóbb bevezetett *nyugati őtörök* (RÓNA-TAS–BERTA 2011) az eddigi legátfogóbb s nyelvészetileg legkevésbé értelmezhető megjelölése a forrásnyelveknek.

A modell legzavaróbb hiányossága a kiindulópontból fakad, abból, hogy a török–magyar nyelvkontaktusokat a forrásnyelvet beszélő népesség azonosítására, illetve az érintkezés helyének és idejének meghatározására szeretnék alkalmazni, ez azonban több okból sem sikerülhet. Elsősorban: a forrásnyelveket nem ismerjük. Minthogy legfőbb nyelvemlékük a magyar nyelv, nagy a veszélye annak, hogy az érvelés körben forogjon. Másodsorban: nem tudjuk, mit jelent a korban a *kazár*, a *bolgár*, az *onogur* – vagy bármely más népnév. Jelöl-e egyáltalán nyelveket is, vagy csak törzseket, illetve törzsek szövetségét? Nagy az esélye, hogy a kazárok saját nyelvüket *türk*-nek nevezték, s ugyanez előfordulhatott a Bolgár Birodalomban vagy bármelyik nyugati török szövetségben, törzsben. Tovább bonyolítja a helyzetet a nomád szövetségek nagyfokú mobilitása: ugyanaz a népnév egy időben jelenhet meg egymástól távoli földrajzi területeken, mert az a szövetség vagy akár törzs, amelyik korábban viselte, fölbomlott, több részre szakadt; emellett ugyanaz a szövetség különféle neveken is szerepelhet a forrásokban, s ugyanaz a név csaknem folytonosan változó összetételű etnikai konglomerátumokat jelöl.

Ezeket a nehézségeket természetesen jól ismeri a szakirodalom, ezért vált kezdettől fogva megengedővé: a téma egyetlen komoly kutatója sem egyetlen török nép nyelvét tekinti forrásnak, de egyikük sem kételkedett abban, hogy a forrásnyelveket – legalább elméletben – azonosítani lehet, és össze lehet kapcsolni a forrásokból ismert, gyaníthatóan török vezetésű népalakulatokkal. Ez az eljárás LIGETI 1986-os könyvét is jellemzi, annak ellenére, hogy az oszmán kor előtti, korábban szétválaszthatónak tartott rétegeket könyve címének megfelelően már összevontan tárgyalta. A belső megosztás azért megmaradt, s megjelenik e belső rétegződés RÓNA-TAS ANDRÁS munkájában is. Igaz, ő nem az etnonimákkal jelöli a forrásnyelveket, hanem *ogur*-nak nevezi, ez az *r-török*, *bolgár-török*, *csuvasos típusú* helyébe lépő, velük lényegében azonos jelentésű kategórianév. Ezzel együtt azonban továbbra is kísérletet tesz a forrásnyelveket beszélő népek azonosítására – az *ogurnak* tartott (tehát *r-török*) szavak zöme szerinte a bolgárok nyelvéből került volna a magyarba, s csak kisebb részük a kazárokéból (RÓNA-TAS–BERTA 2011: 1176).

A klasszikus megközelítés végső kifulladását éppen ennek az utóbbi munkának a többször is méltatott eljárása jelzi: a *nyugati őtörök* mint az átadó nyelvek együttes elnevezésének bevezetése. A *nyugati őtörök* a könyvben jelzett definíciója szerint földrajzi jellegű ernyőkifejezés, az Uráltól nyugatra beszélt török nyelveket foglalja magában, a kunnal bezárólag. A bevezetés szerint viszont a két kötetes munka elsődleges célja a nyugati őtörök rekonstrukciója, s ez azt sugallja, hogy mégis valamiféle nyelvet, elsősorban a korábban *r-török*nek nevezett idiómák együttesét, a kötetben is szereplő néven *ogurt* jelentené – a rekonstrukció fókuszában az *ogur* három különböző korszakra bontása áll, azzal a kitételrel, hogy a harmadik korszakban az *ogur* mellett megjelenik más, *oguz* jegyeket mutató nyelv is.

Az új terminus tehát elsősorban technikai segédeszköznek látszik a homogén nyelvszemlélet okozta problémák áthidalására, de nem csökkenti, hanem növeli a gondokat. Ha az *ogur*-ral azonos jelentésben használjuk, ugyanoda jutunk, ahonnan indultunk, a bolgárok és a kazárok nyelvéről lesz szó, a történeti következtetések is változatlanok, ez problémát nem okoz, de előrelépést se jelent. Az explicit földrajzi definíciót alapul véve viszont az elnevezés mindent magába foglaló jellege egyenesen kizárja, hogy válaszolni lehessen a *kitől, mikor* és *hol* kérdésekre. A kölcsönszavak többsége nem tartalmaz olyan kritériumot, amely alapján nagy biztonsággal meg tudnánk mondani akár azt, hogy a három korszak melyikéből, akár azt, hogy r-török vagy köztörök nyelvből való-e. Ezek esetében a válasz, ha konzekvensek vagyunk, csak az lehetne, hogy a 6–13. század között, Kelet-Európában, valamely ott élő török nyelvű népességtől. Ez a válasz viszont egyértelműen mutatja, hogy a klasszikus paradigma legfontosabb eleme, nevezetesen hogy a nyelvtörténeti megfontolások alapján történeti rekonstrukció készüljön, egyszerűen eltűnik. Másképp fogalmazva: a hagyományos megközelítés legzavaróbb anomáliájának (a kölcsönszavakat népekhez és korszakokhoz szeretné kötni, de e szavak jelentős része semleges, nem tartalmaz sem az átvétel idejére, sem a forrásnyelvre utaló kritériumot, vannak viszont szavak, amelyek egyszerre mutatnak r-török és köztörök jegyeket) megszüntetése érdekében közös nevet kell adni nekik, de ezzel tulajdonképpen a paradigma alapkérdéseinek a megválaszolásáról kell lemondani.

4. A társasnyelv-szemléletű nyelvtörténeti (szocio-történeti) megközelítés szükségessége. A hagyományos magyar turkológiai megközelítést saját uralkodó nyelvszemlélete akadályozza meg abban, hogy fölismerje: kiemelt céljai elérhetetlenek. (Arról, hogy a klasszikus turkológiai megközelítés homogén nyelvfogalommal dolgozik, l. SÁNDOR 2021.) A *kitől, hol, mikor* kérdés megválaszolása a jelenlegi forráshiányos helyzetben azért reménytelen, mert a nyelv nem homogén rendszer, hanem inherensen heterogén, s ennek a ténynek megkerülhetetlen következményei vannak a török–magyar kapcsolatok kutatásában is. (A két szemlélet eltéréseiről részletesebben: SÁNDOR 2001, 2014a, 2020.) Másképpen fogalmazva: csak akkor tudnánk összekapcsolni a török kölcsönszavakban tapasztalható hangtani eltéréseket eltérő nyelvekkel vagy eltérő korszakokkal, ha a nyelv homogén lenne. Az empirikus nyelvtudományok, a változás mechanizmusai azonban világosan mutatják, hogy eltérő alakok nemcsak azonos korból és nyelvből/dialektusból, de akár ugyanannak az embernek a nyelvhasználatából, sőt, ugyanabból a mondatból is származhatnak. Az eltérő rekonstruált alakok tehát nemcsak nyelvi, dialektális vagy kronológiai különbségből származhatnak, hanem lehetnek egyszerűen a forrásnyelv heterogenitásának lenyomatai is.

Nézzük példaként a legismertebb hangtani változókat. Az egyaránt r-töröknek tartott kölcsönszavakban a köztörök szókezdő *y*-nek a szavak egy részében *gy*-, kisebb részükben *sz*- felel meg, eltér a szókezdő *č*- képviselője (lehet *cs*- és *s*- is), nem azonosan viselkedik a szóvégi *-k* (megmaradhat, lehet *-g* és vokalizálódhat is) és a szókezdő *sem* (a szavak többségében *k*-, de van néhány, amelyikben *h*-). Az ilyen eseteket a szakirodalom kezdetben nyelvjárási különbségnek tekintette,

ezt a hagyományt követték a későbbi munkák is, és bevezették mellé, aztán helyette azt a nézetet, hogy az eltérő képviselvek kronológiai különbségekkel magyarázhatók. LIGETI ócsuvas és középsuvas rétegről beszélt, de nem vetette el a nyelvjárási különbségek lehetőségét sem (LIGETI 1986: 525–529). RÓNA-TAS már a kronológiai eltérésekre helyezte a hangsúlyt; három korszakot különített el, azzal a megjegyzéssel, hogy a harmadik szakaszban olyan szavak is kerültek a magyarba, amelyek egyszerre mutatnak r-török és az oguz nyelvekre jellemző jegyeket (RÓNA-TAS–BERTA 2011: 1149–1159). A három korszak elkülönítése az eltérő hangképviseletek alapján történt, de csak akkor tekinthetjük őket bizonyító erejűnek, ha a hangváltozásokat mechanikusnak és kizárólagosnak tekintjük, azaz, ha a nyelvet homogén rendszerként kezeljük.

A jelenkori változások vizsgálatából azonban tudjuk, hogy egy-egy nyelvi változó legalább két, nem ritkán több változatot tartalmaz, s ezek akár évszázadokig egymás mellett élnek, s megjelenhetnek akár ugyanannak a beszélőnek az idiolektusában is. A változások elemről elemre terjednek, előfordul, hogy bizonyos szavakban megváltozik egy hang, de ugyanabban a hangkörnyezetben, más szavakban viszont nem. Sőt: van olyan változás, amelyik kifejezetten „visszafordult” egy időre (az első, folyamatában részletesen leírt változás ilyen volt, l. LABOV 1963).

A nomád államszerveződési modellek ismeretében már korábban is elképzelhetőnek tartották, hogy a magyarokkal egyetlen, egyszerre több török dialektust/nyelvet beszélő török népesség került kapcsolatba. Kommunikációs korlátokat egymás között ez nem jelentett volna, nem csak a kölcsönösen érthető török nyelveket beszélők számára, az eltérőbb (vagy egészen más) nyelveket beszélő néprészek számára sem, hiszen a többnyelvűség egykor ugyanolyan természetes állapot lehetett, ahogyan ma is az a világon élő emberek többsége számára.

Az is lehetséges azonban, hogy a magyarban eltérő hangképviseletet mutató szavak egyazon török nyelvváltozat elemei voltak, amely egyszerre mutatott r-török és oguz jegyeket. Ezért érdemes különös figyelemre, hogy van néhány kölcsönzó, amely önmagában is ezt a kettősséget mutatja. Erre a tényre RÓNA-TAS is fölívta a figyelmet, és három lehetőséget lát a kettősség magyarázatára: az egyik, hogy a nyugati ótörök harmadik korszakában „más török nyelvek” is megjelentek az ogur mellett (RÓNA-TAS–BERTA 2011: 1176) – ez a megfogalmazás kevésbé értelmezhető. Pontosabb a másik kettő: az egyik szerint szavak egy oguz nyelv közvetítésével kerülhettek a magyarba, a másik szerint a szókezdő *d-* és *k-* zöngésedése közös jegye volt a nyugati ótörök (sic) és az oguz nyelveknek (RÓNA-TAS–BERTA 2011: 1158). Nyelvészeti szempontból a harmadik a legvalószínűbb, s ezt tárgyhatjuk tovább.

Érdemes megvizsgálni azt a lehetőséget, hogy a magyar olyan török nyelvvél is érintkezhetett, amely nem illeszthető a köztörök vs. r-török (ez esetben oguz vs. ogur) szétválasztásba, akár a Kazár Birodalom valamely nyelvről legyen szó, akár máshol keressük a kölcsönzés történeti kontextusát, azaz nem egyetlen nyelvi jegy (a szókezdő zárhangok zöngésedése) azonosságáról lenne szó, hanem egy olyan nyelvről, amelyre a jelenkori nyelvi csoportosítások („nyelvégek”) viszonyait visszavetítve nem is gondoltak.

Mindez nem jelenti azt, hogy a magyar nyelv 10. század előtti török kölcsönzavai nem származhatnak több nyelv több korszakából, ahogyan a klasszikus vizsgálatok javasolják. De fontos tudnunk, hogy az empirikus adatokon nyugvó nyelvészeti megközelítés nem tudja igazolni azt, ami a klasszikus történeti nyelvészet számára megkérdőjelezhetetlen bizonyítéknak látszik, mert a török kölcsönzavak forrásnyelve akár egyetlen török népesség nyelve is lehet.

5. További kutatási lehetőségek. A társasnyelv-szemlélet a szókölcönzések kutatásán túllépve elengedhetetlenné teszi, hogy más, korábban ugyan – részben – fölvetett, de alaposan föl nem dolgozott kérdésekkel is foglalkozzunk. Itt csak föl sorolom ezek közül a legfontosabbakat. (Jóval részletesebb leírásuk: SÁNDOR 2021.) Az egyik ilyen a török–magyar kétnyelvűség meglehetősen komplex kérdése.

A turkológiai szakirodalomban konszenzus van azt illetően, hogy a török nyelvek és a magyar közötti érintkezés több száz évig tartott, s bár ennek az időszaknak csak egy részében volt a kapcsolat intenzív, ennek a rövidebb időszaknak az időtartamát is legalább két évszázadban határozzák meg. A jelenkori kontaktusok vizsgálata azonban arra int, hogy az időtartam csak egyetlen tényező azok közül, amelyek befolyásolják a kontaktusok hatásait. Ha más faktorok (pl. a komplexen értelmezett presztízsvizonyok, a lélekszám arányai) elég erőteljesek, akkor intenzív kontaktushatásokhoz sem szükséges több száz év, ellenkezőleg, erős politikai és kulturális dominancia mellett kicsi az esélye, hogy ennyi idő alatt ne következne be nyelvcsere. Az sem mindegy, mely népességrésről, melyik időszakról van szó, amikor kétnyelvűségről beszélünk. Hasonlóképpen: a nyelvcsere kérdéseit elemezve sem mindegy, kiknek a nyelvcserejéről van szó, hiszen a magyar szövegségnek voltak a források által igazoltan török nyelvű részei is. (A török–magyar nyelvcsere-elméletekről I. SÁNDOR 2014b.)

Mindenképp érdemes alaposabban kutatni a lexikon kevésbé reflektált elemeit, a tükörszavakat és a jelentésfordításokat, illetve nagyobb figyelmet fordítani a nyelvtani kölcsönzés lehetőségére. Újra kell gondolni a lehetséges forrásnyelvek körét is: az újabb régészeti kutatások arra intenek, hogy akár az avarok török nyelve is szóba jöhet az egyik forrásnyelvként, és a dunai bolgárok lehetséges szerepét is meg kell vizsgálni.

A kölcsönelemek zöme azonban valószínűleg nem ezekből a nyelvekből, hanem egy Kelet-Európában beszélt török nyelvből származik. A térségben a 6–10. században beszélt török idiómák nagyon közel állhattak egymáshoz (az egyes török nyelvcsoportokon belül még ma is általánosan jellemző a különböző fokú kölcsönös érthetőség, korlátozottabban az eltérő csoportba tartozó nyelvek némelyike között is fennáll). Minden bizonnyal voltak közöttük olyan nyelvek/nyelvváltozatok, amelyeknek nincsenek folytatóik, és a ma ismert nyelvcsoportok markáns jegyei közül akár egyszerre több is jellemző volt rájuk, azaz, másképp fogalmazva: nem lehet őket a hagyományos értelemben sem r-töröknek, sem köztöröknek tartani.

Ilyen, értelemszerűen szintén nem homogén nyelvet beszélhetett az a török népesség, amellyel a magyarok szoros kapcsolatba kerültek. E kapcsolat természetéről – hogy a török nyelvű csoportok csatlakoztak egy magyar szövegséghez, vagy az elitet adták, esetleg a magyarok lazábban kötődtek az ő szövegségükhöz – a nyelvészet

csak további, az eddigtől eltérő szemlélettel végzett kutatások után kísérhet meg választ adni. A kölcsönzavakban tükröződő kulturális dominancia, a kölcsönzött szavak egy részének jelentéskörei, a török törzs- és személynevek mindenesetre arra utalnak, hogy ez a török nyelvű népesség nem alárendelt helyzetben volt a magyarokhoz képest. A nyelvkontaktus a két nyelv között intenzívnek látszik, és a rekonstruálható szociokulturális viszonyok között nem tarthatott néhány évtizednél hosszabb ideig. Nem zárhatjuk azonban ki, hogy e mellett az intenzív nyelvérinkezés mellett más török nyelvű csoportokkal is kapcsolatba kerültek a magyarok, az imént említett, meghatározó kapcsolat előtt és után egyaránt.

A továbblépés és az itt röviden felsorolt kutatási témák vizsgálata csak szemléletváltással lehetséges. A rendelkezésünkre álló adatok alapján nem lehetséges etnonimához kötni az intenzív kapcsolat forrásnyelvét, a relatív kronológia pedig nem működik, mert vagy valóban volt időbeli különbség egyes szavak átvétele között, vagy nem, ezt a nyelvi változások és változatosság sajátosságainak ismeretében nem tudjuk eldönteni. Más vonatkozásban viszont tágabbak a határok, a nyelvben mutatkozó hatások a kontaktus természetéről, időtartamáról, az érintkező nyelveket beszélő népek viszonyáról árulhatnak el többet, mint eddig gondoltuk.

Kulcsszók: történeti szociolingvisztika, a magyar nyelv története, nyelvészeti rekonstrukció, török–magyar nyelvi kapcsolatok.

Hivatkozott irodalom

- GOMBOCZ ZOLTÁN 1912. *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 30. Helsinki.
- GOMBOCZ Zoltán 1960. *Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink*. Kiadta Ligeti Lajos. Budapest.
- LABOV, WILLIAM 1963. The Social Motivation of a Sound Change. *Word* 19/3: 273–309. <https://doi.org/10.1080/00437956.1963.11659799>
- LIGETI LAJOS 1976a. Régi török jövevényszavaink etimológiai problémái. *Nyelvtudományi Értekezések* 89: 193–199.
- LIGETI LAJOS 1976b. A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. *Magyar Nyelv* 72: 11–27, 129–136.
- LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NÉMETH GYULA 1930. *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- NÉMETH GYULA 1940. A magyar keresztyénség kezdete. *Budapesti Szemle* 256: 14–30.
- NÉMETH GYULA 1966. Magyar törzsnevek a baskíroknál. *Nyelvtudományi Közlemények* 68: 35–50.
- RÓNA-TAS ANDRÁS – BERTA ÁRPÁD 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- SÁNDOR KLÁRA 1998. A magyar–török kétnyelvűség és ami körülötte van. In: LANSTYÁK ISTVÁN szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú*

- kétnyelvűségre*. Kalligram – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony, 7–26.
- SÁNDOR KLÁRA 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: SÁNDOR KLÁRA szerk., *Nyelvi jogok, oktatás*, JGYF Kiadó, Szeged, 7–48.
- SÁNDOR KLÁRA 2014a. *Határtalan nyelv*. SZAK Kiadó, Budapest.
- SÁNDOR KLÁRA 2014b. Vámbéry Ármin és a török–magyar nyelvcsere. *Iskolakultúra* 2014/2: 77–86.
- SÁNDOR KLÁRA 2020. Filozófia, irodalom és nyelv – családi hasonlóságok. In: MÉSZÁROS ANDRÁS szerk., *Filozófia és irodalom*. Magyar Tudományos Akadémia – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács. Budapest–Somorja, 68–91.
- SÁNDOR KLÁRA 2021. A török–magyar nyelvi kapcsolatok újraértelmezésének lehetőségei. In: KLIMA LÁSZLÓ – TÜRK ATTILA szerk., *Párhuzamos történetek/Parallel stories*. PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport – Martin Opitz Kiadó, Budapest. 77–101.

On the need to reinterpret early Turkic-Hungarian language relations

In the past hundred years, a consensus has emerged within Turkology on the study of pre-11th century Turkic–Hungarian relations. This includes, for example, the claims that words were introduced into Hungarian in several waves from several Turkic languages; that language contacts lasted for several hundred years; and that most of the words were introduced into Hungarian within the Khazar Empire. The reconstruction of early Hungarian history has always been a major aspect of the relevant research. In this paper I argue that within the traditional view of language one cannot answer the question of which people spoke the source languages, nor how many Turkic languages the late prehistoric Hungarian language came into contact with: it is possible that there was only one such language, and this cannot be fitted into the R-Turkic–Turkic dichotomy; it is also possible that the contact was very intensive and lasted but a few decades. I propose a socio-historical linguistic approach for a better understanding of the language’s history, which I believe will require a rethinking of the previously generally accepted answers.

Keywords: historical sociolinguistics, history of Hungarian language, linguistic reconstruction, Turkic–Hungarian language contacts.

SÁNDOR KLÁRA
Szegedi Tudományegyetem
Comenius Egyetem, Pozsony